

УДК 343.985343.76

М.Ю. БУЗИНАРСЬКИЙ, кафедра кримінального права і судоустрою
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ ПІДПАЛУ

Анотація. Щодо розмежувальних ознак визначення процесуальних рішень при розслідуванні злочинів, вчинених шляхом підпалу.

Актуальність теми обумовлена тим, що інформаційне забезпечення розслідування злочинів є невід'ємною частиною комплексу проблем, що пов'язані з вивченням та використанням закономірностей виявлення і збирання джерел інформації для формування судових доказів. Їх актуальність і важливість пояснюється тим значенням (кримінально-процесуальним та криміналістичним), яке має інформаційне забезпечення в процесі доказування, тією роллю, яку воно відіграє як стимул розвитку, удосконалення її засобів та методів в криміналістичній науці. В останній час з'явилися нові науково-технічні засоби пошуку, дослідження, фіксації і вилучення інформації, що спонукає до перегляду ряду процесуальних положень, технічних і тактичних рекомендацій відносно інформаційного забезпечення досудових стадій кримінального судочинства.

Окремим напрямом інформаційного забезпечення розслідування злочинів приділяється увага таких науковців, як К.В. Скибицький, Ю.В. Попов, В.Я. Лукашенко, Є.Д. Лук'янчиков, В.І. Галаган, К.І. Беляков, І.О. Ієрусалімов, Д.І. Сулейманов та інші. Поряд з цим, в законодавстві України і юридичній літературі не сформувався єдиного підходу до визначення засобів інформаційного забезпечення та їх класифікації, не врегульовані питання взаємодії суб'єктів, на яких покладаються різні функції з розкриття і розслідування злочинів, практика потребує розробки і законодавчого закріплення засобів інформаційного забезпечення, адекватних характеру сучасної злочинності.

Метою статті є проведення комплексного аналізу положень криміналістичної методики щодо використання інформаційного забезпечення при розслідуванні злочинів, вчинених шляхом підпалу, та вироблення на цій основі практичних рекомендацій правоохоронним органам, які розслідують дану категорію злочинів.

Термінологічне розуміння та тлумачення “забезпечення” в тлумачних словниках має вихідне значення для з'ясування сутності його змісту в ситуаціях його застосування, наприклад, “забезпечення доказування”, “кримінально-процесуальне забезпечення доказування”, “криміналістичне забезпечення доказування” та ін.

Варто погодитись із Є.Д. Лук'янчиковим, який вважає, що термін “забезпечення” як номінативну одиницю мови припустимо розглядати в теоретичному значенні – як сукупність засобів, інструментів, застосованих для вирішення певних завдань, а також умов, які сприяють процесу їх вирішення, і в практично-функціональному значенні – як сукупність напрямів створення зазначених вище засобів та умов, визначення порядку і правил їх апробації, впровадження і застосування в практичних сферах діяльності [1].

У криміналістиці під забезпеченням у широкому розумінні щодо розслідування злочинів, виходячи з наведеного тлумачення, належить розуміти систему відповідно наукових і практичних напрямів його оптимізації, а також розробки і прийняття певних

рішень і заходів у процесі діяльності органів дізнання і досудового слідства при провадженні в конкретних кримінальних справах.

Виходячи із викладеного, можна стверджувати, що інформаційне забезпечення на досудових стадіях – це постійне узагальнення слідчої практики, виявлення недоліків і назрілих проблем, наукова їх розробка і відповідне законодавче, методичне і інші форми вирішення. В іншому аспекті інформаційне забезпечення припустимо розглядати як виокремлені напрями, в яких розробка і впровадження конкретних засобів сприяє ефективному виявленню, дослідженню і фіксації джерел інформації у передбаченому законом порядку з метою формування на їх основі доказів про обставини вчинення злочинів, методи їх встановлення та використання у кримінальній справі.

Практика засвідчує, що потреба в інформації про характер та обставини злочину у будь-якому випадку обумовлюється такими чинниками, як слідча ситуація, завдання і вибір методів і заходів їх вирішення і т. п. Інформаційне забезпечення діяльності з розслідування злочинів має деякі спільні риси з її криміналістичним забезпеченням, яке в межах, передбачених законом, включає в себе елементи організаційні, технічні, науково-методичні й інші супутні аспекти (наприклад, кадровий, психологічний і т.п.) [2, с. 204] і конкретно спрямоване, зокрема, на:

- орієнтацію суб'єктів у виборі відповідних засобів, форм і методів розслідування;
- виявлення чинників слідчої ситуації і визначення форм й методів впливу на них для зміни на краще;
- визначення часу, місця, масштабів та обсягів заходів впливу на суб'єктів досудового провадження.

Інформаційне забезпечення розслідування – багатопланова проблема. Криміналістичний її аспект, повнота його дослідження неможлива без розгляду процесуального та гносеологічного боків цієї проблеми.

В науковій літературі потреба в інформації, необхідної для розкриття злочину, розглядається з різних боків. Проводячи аналіз думок науковців з цього приводу, дану проблему можливо представити наступним чином.

Такі поняття, як “інформація” та “інформаційне забезпечення”, незважаючи на тісний зв'язок, розглядаються самостійно. Інформаційна потреба в розкритті злочинів включає як безпосередню інформацію, специфіка і межі якої мають враховуватися, так і безпосередньо інформаційне забезпечення (засоби та умови її виявлення, подання, переробки і зберігання, систематизації). У даному разі до уваги береться об'єктивний характер інформаційних потреб, які відображають, як пишуть науковці, досліджуючи проблеми профілактики за матеріалами розслідування, закономірність балансу (співвідношення) інформації і діяльності – інформації про злочин і його зв'язки з діяльністю правоохоронних органів по його розкриттю [3, с. 125].

Досліджуючи інформаційне забезпечення сфери оперативно-розшукової діяльності, В. Євтушок зазначає, що воно виступає як необхідна передумова здійснення оперативно-тактичних заходів, що забезпечують у конкретних умовах оперативної обстановки успішне попередження, розкриття злочинів, розшук осіб, а також інтереси кримінального судочинства [4, с. 197]. По-перше, зауважимо, що інструментарієм ОРД є оперативно-розшукові заходи. Що розуміє автор під оперативно-тактичними заходами – уявити важко. Спираючись на загальне визначення криміналістичної тактики [5, с. 287-288], тактику в оперативно-розшуковій діяльності можливо уявити як спосіб дій або лінію поведінки особи, яка для вирішення конкретного завдання використовує оперативно-розшукові засоби у певному порядку або визначеній нею сукупності. По-друге, слід відмітити, що інформаційне забезпечення дійсно є передумовою здійснення оперативно-розшукових

заходів. У той же час, застосування оперативно-розшукових заходів спрямоване на збирання інформації, тобто інформаційне забезпечення подальшої пізнавальної діяльності.

Інформаційне забезпечення розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, – складний, багатобічний інформаційно-пізнавальний процес. Як вірно зазначає В.Г. Лукашевич, в його сферу залучається велика кількість суб’єктів, які мають свої власні інтереси й специфічні мотиви поведінки, що підпорядковані загальним завданням кримінального судочинства (ст. 2 КПК України) [6, с. 17].

Для слідчого, який проводить розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, цей процес завжди є подією минулого, яку він безпосередньо не спостерігав. Навіть якщо так трапиться, що слідчий опинився очевидцем події пожежі, він не може здійснювати розслідування кримінальної справи, оскільки йому відомі обставини, які відносяться до справи, і згідно з ст. 68 КПК має бути допитаний як свідок. У ч. 1 ст. 60 КПК передбачено, що слідчий підлягає відводу, коли він є, зокрема, свідком у кримінальній справі.

В криміналістичній літературі злочин вчинений шляхом підпалу, розглядають як реально існуюче явище, яке являє собою особливу форму поведінки – діяльності або бездіяльності осіб, які протиставляють свої інтереси закону і суспільству, обумовлену об’єктивними законами розвитку останнього, має свій конкретний і різноманітний зміст. Подія підпалу є одним з матеріальних процесів, різновидом практичної діяльності, знаходиться у взаємозв’язку та взаємозумовленості з іншими процесами. Вона відображається у них, вносить зміни в оточуюче середовище, тобто залишає певні сліди.

Обсяг інформації, який може бути одержаний із слідів підпалу, залежить від рівня володіння слідчим відповідними знаннями. У теорії інформації визначений заздалегідь накопичений запас знань називається тезаурусом (скарбницею знань). Так, розміщення поблизу місця пожежі тари з-під легкозаймистої суміші, для фахівця буде означати спосіб підготовки до злочину. Для нефахівця дане розміщення повідомлятиме лише про спосіб вчинення. Слід сам по собі, хоча і містить, але не “видає” необхідну інформацію. Щоб він заговорив, особа, яка його вивчає, має володіти відповідним запасом знань.

Виступаючи специфічною процесуальною формою пізнання злочинної події, зазначає Б.Я. Петелін, розслідування відбувається на основі виявлення слідів злочину і за часом завжди відстає від факту його вчинення. Це породжує певні гносеологічні (пізнавальні) і процесуальні (засвідчувальні) труднощі при встановленні злочинної події, причетності особи до вчинення злочину і конкретної вини обвинуваченого [7, с. 7].

Варто зазначити, що на специфічні особливості такої пізнавальної діяльності звертає увагу В.С. Кузьмічов. До них він відносить: по-перше, відсутність безпосереднього сприйняття того, що пізнається, по-друге, вплив об’єктивних і суб’єктивних чинників на сліди події, яка пізнається [8, с. 18].

Досліджуючи особливості розслідування пожеж як пізнавальну діяльність та її відмінність від інших видів пізнання, О.М. Ларін вказує, що найбільшу загрозу збереженню доказів (слідів) становить не об’єктивний перебіг часу, а свідома протидія осіб, зацікавлених у перекручуванні результатів розслідування. Цим воно найбільше відрізняється від інших видів злочинів [9, с. 45]. В процесі розслідування пожежі при проведенні його у конкретних справах нерідко з боку незацікавлених в успішному розкритті злочину осіб чиниться протидія. Мабуть, немає іншого виду людської діяльності, успішному завершенню якої так активно чинили б опір заінтересовані особи і групи осіб [10, с. 45].

У слідах події злочину, вчиненого шляхом підпалу, міститься інформація про ознаки особи, яка вчинила його, а також предметів, застосованих під час вчинення злочину. Таким чином, інформація (відомості) про особу й інші об’єкти міститься у слідах, які і є її джерелами. Вірно зазначають М.Я. Сегай та В.К. Стринжа, що способи фіксації

слідів, документування, кодування і перетворення, звичайно, змінюватимуть обсяг інформації, але не її природу та зміст, які об’єктивно відображені в сліді [11, с. 126].

Щоб пізнати будь-яку подію (зокрема, злочин), яка мала місце у минулому, необхідно відшукати її сліди і встановити з них інформацію. Тому загальний процес пізнання явищ оточуючого середовища певною мірою можна було б поширити на розслідування кримінальних справ. Якщо подивитися на процес юридичного пізнання абстрактно, зазначає О.О. Бандура, тобто поза його безпосереднім зв’язком з юридичною практикою, то він мало чим відрізняється від процесу пізнання, наприклад, у галузі неприродничих наук [12, с. 50].

На наш погляд, розслідування окремих видів тих чи інших злочинів сьогодні стають малоефективними, оскільки вони потребують у дослідженнях системного підходу до їх розкриття і розслідування як в процесуальному, так і криміналістичному аспектах, які в даний час чітко ще в науці процесуального права і криміналістиці повною мірою не визначені. В цьому відношенні одним з актуальних напрямів, який, на наш погляд, заслуговує на увагу, є інформаційне забезпечення діяльності органів дізнання і слідства по розкриттю і розслідуванню сучасної злочинної діяльності. Тому від особливостей окремих злочинів, наприклад, пожеж, науковці і практичні працівники об’єктивно змушені переходити до комплексного вивчення злочинної діяльності та сфер і специфіки її розповсюдження. Аналогічна точка зору висловлюється в літературі та іншими авторами [13, с. 95-102; 14, с. 17]. Разом з тим, арсенал засобів пізнавальної діяльності слідчого майже не змінився. Основним засобом збирання інформації про злочин і формування судових доказів, як і раніше, залишаються слідчі дії, процесуальний порядок проведення яких час від часу ускладнюється (наприклад, огляд житла чи іншого володіння особи тепер можливий лише за вмотивованою постановою судді – ст. 190 КПК).

Специфіка пошуково-пізнавальної діяльності при розслідуванні пожеж проявляється у тому, що нормативно-правова вимога допустимості доказів зобов’язує суб’єкта використовувати в якості джерел не будь-які матеріальні явища, які в принципі могли б дати відображення обставин справи, а лише передбачені законом. Адже форма доказу, що передбачена законом, виступає необхідним елементом юридичного засобу пізнання і відрізняє його від засобів пізнання, які використовуються в інших сферах діяльності людини [15, с. 6].

Можна зробити висновок, що завданням пізнавальної діяльності з розкриття злочину, вчиненого шляхом підпалу, не є отримання знання для усього суспільства. Цією діяльністю встановлюється істина конкретного факту, а те, що уявляє цей факт, як слушно зауважує В.С. Зеленецький, достатньо повно описано в законі [16, с. 73]. Разом з тим, слід зазначити, що пізнання здійснюється не лише для набуття знання про подію слідчим. Завдання розслідування, як вірно зазначає В.С. Кузьмічов, полягає у тому, щоб не лише сам слідчий володів знаннями про злочин, а й щоб таке знання, у результаті проведеної ним роботи могли одержати суд, усі учасники процесу [17, с. 70].

Таким чином, пізнання при розкритті злочину, вчиненого шляхом підпалу відрізняється як від буденного, так і наукового. Воно являє собою специфічний різновид соціального пізнання, у результаті якого уповноважена на те державою особа отримує специфічний вид соціального знання, обумовленого об’єктом (предметом) пізнання і визначеними законом та підзаконними нормативними актами засобами, методами і формами його дослідження.

Через свою специфіку розслідування має давати не просто знання, а обґрунтоване знання, істинність якого не міг би заперечити жоден учасник кримінального процесу. “У кримінальному процесі встановлення істини у справі, – пише О.О. Ейсман, – являє со-

бою одночасно і пізнання, і доказування, і в цьому розумінні судове доказування є доказовим пізнанням” [18, с. 123].

Починається пошуково-пізнавальна діяльність при розслідуванні пожежі з вивчення явищ, що уявляють собою зовнішнє виявлення події злочину, через встановлення конкретних матеріальних об’єктів – носіїв, джерел інформації, їх фіксації та процедурного введення в процес доказування. Пізнання тут відбувається від явищ до сутності. Ознаки злочинних дій відображаються в оточуючому середовищі у різних формах і на різних рівнях. Всі види відображення слугують джерелами інформації про ознаки злочину та його обставини. Такі фактичні дані є вихідним матеріалом для розкриття природи кожного факту, епізоду, зокрема, пізнання сукупності обставин, що характеризують злочин у цілому.

Відомості (фактичні дані, інформація), що отримані безпосередньо або опосередковано, – це окремі відображення події злочину, які ми звикли називати фактами. Оскільки у фактах (явищах) міститься у неявному, прихованому вигляді їх взаємозв’язок, одним із завдань слідчого і буде виявлення цих зв’язків. Але перехід від явищ до сутності у пізнанні (і зрозуміло, в розслідуванні) не є одиничним фактом, кроком, оскільки явища і сутність багатогранні та багатоступеневі. Тому проникнення у сутність події підпалу або будь-якої її обставини уявляє собою процес, у якому поступово, по сходинках ми просуваємося від незнання до знання.

Якщо на початковому етапі розслідування підпалу обсяг інформації про злочин є обмеженим, зазначає І.М. Лузгін, то по мірі її накопичення і дослідження фактичних обставин події вірогідне знання якісно змінюється. Множина пояснень про обставини події пізнання на початковому етапі розслідування підпалу змінюється єдино можливим поясненням, яке відповідає дійсності події, що пояснюється [19, с. 20].

Висновки. Стосовно змісту та характеру інформаційно-пізнавальної діяльності в процесі розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, вважаємо за доцільне виділити у цьому процесі три етапи, розмежувальними ознаками яких є наявність конкретних завдань та чітко визначених процесуальних рішень. Взяті разом, вони дозволяють встановити основний зміст та межі кожного етапу розслідування, назва яких має містити вказівку на їх завдання та процесуальні рішення про початок і завершення: 1) встановлення особи, що вчинила злочин; 2) перевірки висунутого обвинувачення і прийняття рішення про форму закінчення розслідування; 3) закінчення розслідування як система процесуальних дій, пов’язаних з підготовкою підсумкового рішення.

Використана література

1. Лук’янчиков Є.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза / Є.Д. Лук’янчиков. – К., 2005. – 409 с.
2. Шумак Г.А. Функции бухгалтерского учета в криминалистическом обеспечении расследования экономических преступлений / Г.А. Шумак // Теоретическое и правовое обеспечение реформы в сфере борьбы с преступностью в Республике Беларусь: материалы междунар. науч.-практич. конф. – Минск: Право и экономика, 1999. – С. 203–209.
3. Жалинский А.Э. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация / А.Э. Жалинский, М.В. Костицкий. – Львов, 1980. – 212 с.
4. Євтушок В.П. Деякі аспекти інформаційного забезпечення оперативно-розшукової тактики // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 1981. – № 7. – С. 189-197.
5. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. – Т. 1. Общая теория криминалистики / Р.С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – 408 с.

6. Лукашевич В.Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів / В.Г. Лукашевич // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. – К., 1996. – С. 17-26.
7. Петелин Б.Я. Место организации расследования преступлений в борьбе с преступностью / Б.Я. Петелин. – М. : Академия МВД СССР, 1989. – 37 с.
8. Кузьмічов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: монографія / В.С. Кузьмічов. – К.: НАВСУ – НВТ “Правник”, 2000. – 450 с.
9. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами / А.М. Ларин. – М.: Юрид. лит., 1966. – 156 с.
10. Васильев В.Л. Юридическая психология : учеб. пособие / В.Л. Васильев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. – 96 с.
11. Сегай М.Я. Методологічні проблеми судово-експертного дослідження матеріальних слідів-відображень / М.Я. Сегай, В.К. Стринжа // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. – К.: УАВС, 1996. – С. 125-136.
12. Бандура О.О. Проблеми істини в галузі правотворчості // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – 1997. – № 1. – С. 44-50.
13. Бахин В.П. Принципы преступной деятельности / В.П. Бахин, В.С. Кузьмичев, Н.С. Карпов // Известия Тульского государственного университета. – Тула, 2001. – Вып. 4. – С. 95-102.
14. Євдокіменко С.В. Злочинна діяльність: сутність та криміналістичні аспекти боротьби з нею: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С.В. Євдокіменко. – К., 2002. – 17 с.
15. Козлов А.С. Методологические основы судебно-следственного познания / А.С. Козлов // Проблемы совершенствования тактики и методики расследования преступлений. – Иркутск, 1980. – С. 3-21.
16. Зеленецький В.С. Пізнання в кримінальному процесі // Право України. – 1977. – № 4. – С. 72-77.
17. Кузьмічов В.С. Із історії розвитку знання про криміналістичні засоби і методи слідчої діяльності // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ України. – 1996. – № 1. – С. 65-70.
18. Эйсман А.А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование) / А.А. Эйсман. – М.: Юрид. лит., 1967. – 152 с.
19. Лузгин И.М. Моделирование в расследовании преступлений / И.М. Лузгин // Труды высшей школы МООН СССР. – М., 1967. – Вып. 15. – С. 12-32.

~~~~~ * * * ~~~~~